

Opgave 1 Over de moraal: als God dood is

'De Broers Karamazov', een roman uit 1880 van de Russische schrijver Fjodor Dostojevski, gaat over de geschiedenis van drie broers. In die geschiedenis speelt de samenhang tussen verantwoordelijkheid, vrije wil en (het bestaan van) God een belangrijke rol.

Aljosja, de jongste broer, heeft een kinderlijk geloof in God en is vriendelijk en liefhebbend naar zijn medemens. Iwan, de middelste broer, is briljant in redeneren en logica. De oudste broer Dmitri is gepassioneerd en wisselvallig in zijn emoties.

Als Dmitri ten onrechte beschuldigd wordt van de moord op zijn vader en wordt verbannen naar Siberië, gaat Aljosja de dag voor zijn verbanning nog bij hem op bezoek.

Tijdens hun gesprek die dag is Dmitri verward en angstig vanwege zijn op handen zijnde verbanning, maar hij houdt toch nog een tamelijk inhoudelijk betoog tegen Aljosja. De wetenschap heeft volgens Dmitri God verdrongen en ook het aannemen van het bestaan van zaken als een ziel en verantwoordelijkheid wordt door de wetenschap onmogelijk gemaakt.

Dmitri zegt:

tekst 1

– Hm! In wezen ... alles tezamen genomen – spijt het me van God, dat is het eigenlijk! Stel je voor: dat zit daar in je zenuwen, in je hoofd, dat wil zeggen daar in je hersens zitten die zenuwen ... dat zijn van die staartjes, die zenuwen hebben staartjes, ja, en zodra die gaan trillen ... dus je ziet iets, ik kijk met mijn ogen naar iets, kijk zo, en zij beginnen te trillen, die staartjes ... en als ze trillen dan krijg je een beeld, maar niet direct, pas na een tijdje, daar gaat een seconde of zo overheen, en dan krijg je een beeld, en dan krijg je iets als een moment ... daarom neem ik eerst waar en dan pas denk ik ... dat komt allemaal door die staartjes en helemaal niet omdat ik een ziel heb en omdat ik iemands beeld en gelijkenis ben, dat is allemaal onzin. Geweldig, Alsjosja, die wetenschap! Dat is de nieuwe mens, dat begrijp ik heel goed ... Maar toch heb ik met God te doen!

Maar wat moet een mens daarna dan? vraag ik. Zonder God en zonder toekomstig leven? Betekent dat dan niet dat tegenwoordig alles is geoorloofd, dat alles mag? Als Hij er niet is, dan is de mens de baas op aarde en in het universum. Schitterend! Maar hoe moet de mens deugdzaam zijn zonder God? Dat is de vraag! Daar pieker ik steeds maar over.

naar: F. Dostojevski, De broers Karamazov, uitgeverij Van Oorschot, 2005, pag. 713 en 718

- 2p 1 Leg met een verwijzing naar tekst 1 uit waarom de rede vanuit een kentheoretisch perspectief lijnrecht tegenover religie lijkt te staan.

Het kentheoretisch perspectief zorgt niet alleen voor problemen voor geloofswaarheden, ook de fundering van de moraal komt ter discussie te staan: Dmitri vraagt zich immers af of zonder God nu alles mag.

Dmitri sluit met zijn vraag aan bij het gedachtegoed van Immanuel Kant. Kant verbindt het bestaan van God met de notie van het hoogste goed. Hij schrijft dat de praktische rede het bestaan van God als postulaat nodig heeft.

- 4p 2 Geef de argumentatie van Kant weer die leidt tot het postuleren van het bestaan van God uit de notie van het hoogste goed.

Betrek in de argumentatie de twee elementen waaruit het hoogste goed bestaat. Geef tenslotte aan waarin Kant's argumentatie overeenkomt met de positie van Dmitri en waarin de argumentatie van Kant afwijkt.

De vraag over de fundering van de moraal die Dmitri opwerpt, is beroemd geworden.

Als deze kwestie aan de orde is, wordt 'De broers Karamazov' altijd aangehaald. Dat gebeurt ook in de volgende teksten 2 en 3, gedeelten uit een discussie tussen de hedendaagse filosofen Huib Schwab en Herman Philipse:

tekst 2

Kan een samenleving zonder geloof nog een morele samenleving zijn? Kan de moraal bestaan zonder religieus fundament? Of is het zoals Dostojevski schreef:

Als God dood is, is alles geoorloofd?

Huib Schwab, onderwijsvernieuwer en filosoof, vindt het niet zo vanzelfsprekend dat een samenleving zonder geloof moreel kan zijn.

Hij wijst op onderzoeken die aantonen dat kinderen die gewelddadige computerspelletjes spelen neurologische veranderingen ondergaan, waardoor zij verslaafd raken aan dergelijke killergames en waardoor het onderscheid tussen game en werkelijkheid bij hen vervaagt.

"In hoeverre kun je van zo'n kind nog een rationele afweging verwachten, waarin hij na een rekensom tot de conclusie komt dat het ook in zijn voordeel is om sociaal te zijn? Nee, dan is het toch beter als de cultuur geboden kent die oproepen tot naastenliefde en mededogen, en verboden kent als het gaat om het uitleven van driften en begeerten. Ja, een soort religie dus. Het denigrerende spreken over religie is gemakzuchtig en modieus."

Volgens Schwab gaat het niet goed met de moraal in Nederland. "De religie zorgde van oudsher voor een binding tussen ik en de ander. De religie leerde ons ook om onze begeerten te beteugelen. De ontkerkelijkheid heeft het tegenovergestelde bewerkstelligd."

bron: Als God dood is, mag nog niet alles, Trouw, 27 oktober 2004

Schwab stelt dat het hebben van (een soort) religie beter is voor een samenleving dan het volgen van rationele overwegingen alleen. Religie bindt immers de leden van de samenleving en leert hen moreel te handelen.

Deze functie komt overeen met één van de twee functies die religie volgens de Franse socioloog Emile Durkheim (1858-1917) in een samenleving heeft: de ceremoniële functie.

- 2p 3 Waarom hoeft de ceremoniële functie van religie volgens Durkheim niet in conflict met de wetenschap te komen?
Waarom komt de andere functie die Durkheim aan religie geeft wel in conflict met de wetenschap?

In tekst 2 veroordeelt Schwab het bestaan van killergames, waar kinderen verslaafd aan raken en amoreel van worden.

Stel dat er een game bestaat waarin kinderen geboden en verboden leren – een reli-game –, dan zou dat volgens Schwab 'een soort religie' kunnen zijn.

- 3p 4 Zou je een dergelijke reli-game kunnen omschrijven als een religieuze praktijk? Geef een afweging aan de hand van drie kenmerken van praktijken.
Leg vervolgens uit waarom het moeilijk is om onderscheid te maken tussen religieuze en niet-religieuze praktijken.

In de discussie komt vervolgens universiteitshoogleraar Herman Philipse aan het woord. Hij is het niet met Huib Schwab eens. Philipse vindt empirische onderzoeken bij het beantwoorden van dit soort vragen relevant: uit de statistieken blijkt dat ongelovigen niet immoreler zijn dan gelovigen. Philipse zegt daarover:

tekst 3

Dat komt omdat de moraal van oorsprong niet uitsluitend religieus is. Een deel van onze morele aanleg is genetisch verankerd. Een ander deel van onze moraal is cultureel bepaald. Nederlanders zijn bijvoorbeeld geneigd tot samenwerken, omdat ze op elkaar aangewezen waren bij het bouwen van dijken.

Maar dat de moraal van een almachtige God komt, is filosofisch niet houdbaar. Dan zou je morele geboden gehoorzamen, omdat zij zijn opgesteld door een machthebber, niet omdat morele geboden in zichzelf goed zijn. Dat is niet moreel. Sinds de wetenschappelijke revolutie zijn we erachter gekomen dat religie een illusie is, waardoor we onze moraal niet langer bouwen op goddelijke geboden. De vraag is sindsdien hoe je mensen zo kunt opvoeden dat ze ernaar neigen om moreel te handelen.

De globalisering heeft dit vraagstuk nog urgenter gemaakt. We leven in een volstrekt nieuwe periode in de geschiedenis. Steeds meer verschillende culturen wonen door elkaar heen. Dat maakt het lastiger om tot een gemeenschappelijke publieke moraal te komen. Het is een ironisch toeval geweest dat net op het moment dat in Nederland het anti-autoritair en a-religieus denken op zijn hoogtepunt was, er een stroom migranten binnenkwam uit zeer autoritaire, godsdienstige culturen. Ze dachten dat, omdat God hier dood is, alles geoorloofd was. Dat is een probleem. Maar het is niet onoplosbaar.

naar: Als God dood is, mag nog niet alles, Trouw, 27 oktober 2004

Philipse heeft een heel andere invalshoek dan Schwab voor het beantwoorden van de vraag of moraal zonder religie kan. Juist omdat moraal deels een andere oorsprong heeft, is het volgens Philipse mogelijk verschillende, zelfs autoritaire, godsdienstige culturen in een samenleving te binden. Daarvoor zou hij misschien te rade kunnen gaan bij Charles Taylor.

- 2p **5** In welk opzicht zou Taylors model van 'overlappende consensus' als een oplossing kunnen dienen om tot een gemeenschappelijke publieke moraal te komen?
Leg in je antwoord duidelijk uit wat Taylor onder 'overlappende consensus' verstaat.

- 4p **6** De vraag blijft of moraal religie nodig heeft voor haar fundering.
Geef je eigen standpunt over de stelling 'we hebben religie nodig voor een fundering van de moraal'.
Betrek in je argumentatie het standpunt en een argument van Schwab en het standpunt en een argument van Philipse.
Maak een afweging en trek een consistente conclusie.